

Prof. dr. Zenun GJOCAJ

## TRAJTIMI MONOGRAFIK I FIGURËS SË AZEM E SHOTE GALICËS

**L**ufta heroike për liri e Azem dhe Shote Galicës me bashkëluftëtarë, u bënë frymëzim letërsie, folklori, publicistike dhe historiografie. Për ta u shkruan, poezi, tregime, artikuj publicistikë e shkencorë dhe vepra të tëra, si dhe u thurën këngë e tregime popullore.

Për heroizmat e tyre u shkruan romanet: "*Prijsja e Komitëve*" e S. Krasniqit dhe "*Shote Galica*" e Mehmet Kajtazit; dramat "*Gurët e Kershanës*" e L. Papës dhe "*Gërsheti i Luftërave*" e A. Mulës, poema monografike në vargje "*Shpella*" e A. Krasniqit, shumë poezi e tregime si: "*Plisat e bardhë*" dhe "*Pushkët e Galicës*" të Sh. Tiganit, "*Obelisku i thyer*" i B. Tahirit, etj.

U shkruan edhe monografi me përmbajtje historike-shkencore, publicistike e letrare. Edhe pse nuk hasen tituj me emrat e të dy bashkëshortëve, pos në monografinë publicistike të A. Haxhiut, s'ka pasur mundësi të veçohen as në jetën luftarake, as në atë familjare, as në vepra, sepse ku është njëri është edhe tjetri.

Deri më tani janë botuar monografitë: **Shota**

e Azem Galica e A. Haxhiut (1982), "Azem Bejtë Galica" e B. Tahirit (1995), "Azem Galica dhe veprimtaria luftarake e çetave kaçake të Drenicës" e I. Çitakut (1996). Ndërkaq, edhe monografia historiko-shkencore e L. Rushitit "Lëvizja Kaçake në Kosovë" (1918-28) e botuar më 1981, mund të konsiderohet monografi kryesisht për Azem Galicën, edhe pse nuk e ka titullin gjegjës të këtij udhëheqësi shpirtëror e fizik të komitëve, sepse të gjitha ngjarjet, çetat e akcionet luftarake lidhen me këtë figurë, ashtu si e shtjellon monografia. Secila nga monografitë dhe autorët e tyre i kanë veçoritë dhe tiparet e përbashkëta, stilin, kompozicionin, qëndrimin, synimin dhe individualitetin krijues të autorit. Fitohet bindja se nuk teprohet., sado që të shkruhet për këto figura e të tjera si këto të asaj periudhe.

Ndër tiparet e përbashkëta të këtyre monografive bie në sy: trajtimi herë më tepër historik, herë publicistik, e herë letrar-artistik, pak a shumë, të kombinuara. Përgjithësisht burimet monografike nuk kanë pasur si të mos jenë të së njëjtes gurrë: tregimtaria folklorike, informacionet gojore, arkivat, raportet sidomos serbe, literatura historike. Dallon individualiteti, aftësiashprehësepublicistikestilistiko-gjuhësore e shkencore-latrare e autorëve, mënyra e trajtimit të rrethanave historike, ideopolitike etj.

Në monografitë për Azemin e Shotën, me të drejtë, Drenica kudo del djepi i luftërave e luftëtarëve, boshti i Lëvizjes kaçake, në koordinim me çetat e tjera e komandantët e tyre anembanë Kosovës, më pak me çetat e viseve e tjera të pushtuara nga serbët, si në Kumanovë, Tetovë, Dibër, Gostivar, Treg të ri, Rozhajë, Plavë e Gusi. Prej këndeje çetat nën komandën e A.

Galicës harmonizohen me veprimtarinë ideo-politike të ideologëve H. Prishtina, B. Curri, Hoxha Kadriu etj., si dhe me Komitetin për Mbrojtjen Kombëtare e Kosovës, me seli në Shkodër.

Monografët janë të një mendimi se trimat e komitëve janë të frymëzuar nga tradita heroike familjare e përgjithësisht kombëtare, me të cilën janë rritur, nga tregimet e rapsoditë e kënduara në dasma. Por nuk ishte vetëm frymëzimi për luftë kundër pushtuesit. Ishte shtypja e egër kombëtare, politike, ekonomike, kulturo-arsimore, kolonizimi, marrja e tokave me dhunë për t'ua dhënë kolonistëve serbo-malazezë, serbizimi, dëbuarja, masakrat, mbledhja e armëve, përgjithësisht terrorizimi i popullsisë, si mbështetje për muri, ku nuk mund të shkohej më tej. Si pasojë e të gjitha këtyre të zezave mbi shqiptarët e pushtuar, kishte pllakosur varfëria, skamja, pasiguria e pamundësia e të jetuarit si njeri e banor i trojeve dhe të drejtave të veta. Në disa nga këto monografi del se Azem e Shote Galica, si shumë trima të tjerë, tradicionalisht e kishin në gjak luftën për liri. Veprimtaria luftarake nuk kishte nevojë të stilizohej a të fryhej. Vetëm në Betejën e fundit në Galicë (1924) lufta është nisur me 7 vetë, aq sa kishte topa në pozicionet serbo-malazeze, kundër 1200 trupave militarë serbë.

Meritë e monografive është se kursehet emocionaliteti, qoftë në situata të mira, qoftë në ato të vështira. Andaj subjektivja mbetet nën hije. Këtu del se vullneti e pasioni i luftës për liri mund të mbijetojë edhe në luftëra të pabarabarta shumëfish më të vogël se ushtria armiqësore, ashtu siç është dëshmuar ndër shekuj kudo në botë. Kësaj mrekullie

që e solli shqiptarinë deri këtu, përkundër përpjekjeve të shfarosjes, i ka ndihmuar gatishmëria e mbarë popullit për strehimin e kaçakëve, pa marrë parasysh pasojat. Ishte mbrojtje e dyanshme popull e çeta.

Në monografi shquhet heroizmi i kaçakëve, i dalur nga dëshira për liri, i motivuar nga padrejtësitë historike, shtypja e egër e pushtetit serb mbi vlerat shpirtërore e materiale kombëtare. I përbashkët është edhe degëzimi kompozicional i bazuar në faktet historike, në krijimtari folklorike, letrare, raporte zyrtare, sidomos serbe, në informacione gojore etj.

Del se pengesat e brendshme e të jashtme e kanë dëmtuar rëndë Lëvizjen kaçake: pabesia e shqipfolësve të shitur, prirja për shërbim të huajit kundër të vetit, lakmia për grada e kolltuqe, ku vetë Azemi i ndëshkonte në forma të ndryshme deri në likuidim. Si pengesë e jashtme merren shkeljet e marrëveshjeve nga ana serbe, pabesitë pas fjalës së dhënë. Monografët kursehen nga vlerësimi kritik i gatishmërisë për këto marrëveshje, shpesh të paguar me kokë. Në ndonjë artikull jashtë monografive shkohet edhe në skajshmëri të vlerësimit të tillë, duke e quajtur pa të drejtë, "tradhëti" këtë apo atë marrëveshje. E vërteta është se, pos tjerash, mundësitë e vogla të armatimit, si pasojë edhe të rekrutimit, rrethanat e vështira politike dhe ekonomike, ua ka imponuar lidhjen e marrëveshjeve të tilla, për të fituar në kohë, por edhe për shkaqe të tjera..

Është edhe ana e këndshme e veprimit të asaj kohe: formimi i besëlidhjeve kombëtare për bashkim forcash në luftë të përbashkët për çlirim: Besëlidhja e Junikut, e Llapushës, Podgurit, e Rekës së Keqe, dhe e Rekës së Allagës, e Drenicës, Pozharit, Gjurgjevikut

e Prekazit etj. që e paten efektin e vet në forcimin e Lëvizjes, para e pas asaj periudhe deri më 1990.

Sipas monografive të L. Rushitit dhe asaj të I. Çitakut, gjeografia e Lëvizjes Kaçake shtrihej prej Tregut të Ri, Kumanovë e deri në Kërçovë. Sa më larg Drenicës, Lëvizja më tepër kishte karakter lokal, dhe lidhje të dobëta me qendrën, gjë që ndikoi në mossukses. Dallohet Çeta e Dibrës, e udhëhequr nga Elez Isufi.

Dy bashkëshortët - udhëheqës të Lëvizjes Kaçake, Azem e Shote Galica, në veprat monografike dalin ashtu si edhe ishin, me tipare të theksuara njerëzore, pos në rastet kur është dashur të veprohet ndryshe (te tradhëtarët). Azemi tipizohet trim, i drejtë, shoqëror, i afërt e i butë me bashkëluftëtarë e me popull, i gatshëm për mbrojtjen e tyre deri në flajmë, bujar, modest, i ashpër përballë sulmeve e zyrtarëve të pushtesit e shpiunëve. Theksohet se me rastin e një rrethimi të papritur ku ishte mysafir, ka dashtë të dalë nga shtëpia, që të mos shkaktojë masakra në familje, por zotshtëpia nuk e lejon.

Gjithashtu Shota trajtohet vajzë e bashkëshorte fisnike, bujare, e dashur, e afërt me burra e gra, me cilësi të rralla femërore e burrërore, heroike, modeste, me aftësi pajtuese ndërnjerëzore. Si bijë e familjes me traditë patriotike-luftarake, ajo kishte simpati ndaj trimave të luftës, prej nga lind afëria, pastaj martesë me Azemin. Lidhja e tyre është bërë sipas një tradite ku familjet patriotike me ideale të njëjta për atdhe kanë lidhur krushqi, ashtu si edhe sot e kësaj dite. Më vonë ata bëhen më tepër se çift bashkëshortor - mish e shpirt si vëlla e motër, shokë jete e lufte. Martesa e Azemit me Zojën bëhet me nismën e vetë Shotës,

pa pikë xhelozie, vetëm për ta shtuar familjen e shuar nga terrori serb, si dhe për ta trashëguar një Azem të ri. Për fat të keq, me gjithë lindjet e dy djemve të Azemit, një me Shotën e tjetri me Zojën, nuk patën jetë të gjatë.

Monografitë flasin se Shota në mal së pari është pritur me fanatizëm nga pjesëtarët e Çetës. Më vonë ajo i ka tejkaluar të gjitha meritë e bindjet e gabuara dhe është shkrirë me tiparet e një burrëreshe të barabartë me burrat, si gjë e rrallë në traditën historike shqiptare. Në raste dramatike, si në rastin e konfliktit ndërfisnor në Junik, thuhet se ajo e ndërpreu gjakderdhjen e mëtejshme, me rastin e vrasjes së Beqir Vokshit në lagjen Berishë, falë autoritetit të saj të fituar.

Megjithëkëto, monografitë nuk kanë mundur ta portretizojnë gjithaq figurën heroike të Shotës, ashtu siç ishte, me tipare të rralla jo vetëm shqiptare. Të afërta me të në shkathtësi burrërore, në forma, gjini e stile të ndryshme publicistike-letrare e në folklor, pak a shumë janë portretizuar heroina shqiptare Bubulina (1771-1825), e cila u bë simbol i udhëheqjes luftarake greke, pastaj Nora e Kelmendit që e pati vrrarë Vuço Pashën, Tringë Smajlja e Malësisë së Madhe, Hatë Nokshiqi, Parashqevi Kita e Kolonjës, Bikë Alia e Rugovës, Mire Tarboçja, Ajetja e Demë Ahmetit etj. Mirëpo, veprimtaria heroike e Shotës, qëndron në krye të simbolit të femrës shqiptare, sepse bëri një luftë 12 vjeçare krah me burrat, me aftësi ushëheqëse, që mund të krahasohet me heroinën franceze - Zhan d' Ark.. Nëse Evropa ka një Skënderbe gjithnjë fitues të sh. 15 e një Napoleon disfatist të sh. 19, ka një Zhan d' Ark franceze, dhe një Shotë shqiptare të kohës së vet, ku zor t'u gjendet shoqja për heroizma. Kjo e fundit,

12 vjet ballë armikut, vdes e pamposhtur. Së paku, mungon një monografi vetëm për heroizmat, tiparet e portretizimin e Shote Galicës si simbol qendror i femrës shqiptare e kalibrit evropian.

Në monografi del se ishin lidhur krerët e Dukagjinit (Sadik Rama i Gjurgjevikut) Drenicës të udhëhequr nga Azem Galica, të Shalës (Mehmet Konjuhi), të Dibrës (Elez Jusufi), e prej andej, varësisht nga rrethanat e kushtet, në Zonën e Lirë të Junikut, në Malësi deri në Shkodër, ku jepeshin instrukcione ideologjike e luftarake nga KMKK. Dhe anasjelltas.

Historinë e Lëvizjes Kaçake, por edhe vetë Çetat e kryetrimat e tyre, e kanë munduar, përse gjithë ky vullnet, kjo trimëri, masivitë, harmonizim me popull, nuk u korrë gjithaq sukses. Nga monografitë del se numri i vogël i armëve, izolimi i bërë nga pushtuesi, kumbaria e pushteteve aktuale shqiptare-serbe në aleancë të përbashkët kundër forcave kryengritëse shqiptare, mosgatishmëria e bashkësisë ndërkombëtare të kohës, të cilës nuk i konvenonte lufta lokale e ndërkombëtare në Ballkan, formimi i çetave shqiptare nga Serbia kundër çetave patriotike, skamja, analfabetizmi, forcat e pabarabarta etj, shkuan në dëm të Lëvizjes Kaçake shumë.

Përgjithësisht monografitë i kanë veçoritë e veta kompozicionele e përmbajtësore. Monografia e A. Haxhiut është trajtuar në frymën militante e ideopolitike, e përshkuar me ton aktual, me synime aktive, duke u përzier pak a shumë me politikën aktuale më tepër pozitive, por edhe me synimet ndërsyese drejtuar popullit të pushtuar shqiptar jashtë shtetit shqiptar, etnikisht e padrejtësisht të gjymtuar. Kështu, pos leksioneve të tërthorta përmes

shtjellimit monografik e heroizmave të kryetrimave, autori tërthorazi jep instrukcione për vazhdimin e kryengritjes deri në fitore ("**Programi i përgjithshëm për veprimtarinë e kryengritjes**" f. 107; "**Fryma e kryengritjes nuk u shua**", f. 272). Këtë vepër e përshkon edhe polemike e thekshme me publicistikën serbe, duke e ndarë Kosta Novakoviqin si pseudodemokrat, pa e hetuar se ai "e dënonte përdorimin e dhunës fizike ndër shqiptarë" nga pushtuesi, të cilit i takonte, për ta pushtuar me "demokraci e internacionalizëm" pansllav. Ai ishte kundërshtar politik, e jo kundërshtar i programit nacional serb.

Monografitë e L. Rushitit dhe të I. Çitakut shquhen për publicistikën historiografike, i pari më tepër me kompetenca e përgjithësime shkencore, e i dyti më tepër me paraqitjen e të dhënave faktografike të kronologjisë historike, të mbledhura nëpër arkiva të Beogradit, duke e shfrytëzuar klimën aktuale politike. Grumbullimi i të dhënave arkivore, të raporteve, informacioneve gojore, të marra prej të tjerëve, ia kanë zënë sadopak frymën shtjellimit publictik e letrar. Ndërkaq, vepra e B. Tahirit për Azem B. Galicën është shtjellim historiko-letrar e publicistik, i gërshetuar me elemente artistike i pikturuar me stil konciz, duke u kursyer nga imagjinata krijuese, ngjyrimet e tepërta emocionale, dhe nga historicizmi i dendur, për t'i lënë vend portretizimit real objektiv. Nuk kishte nevojë për fryrje, trillime e imagjinatë krijuese, sepse vetë heroizmat e kryetrimave në luftëra të pabarabarta me ushtritë serbe shumëfish më të mëdha, ishin si një imagjinatë e pabesueshme për armikun.

Secila monografi e ka peshën e vet historiografike, publicistike e letrare.

Portretizimi i kryetrimave në monografi

shfrytëzohet si mjet publicistiko-letrarar, për t'u shprehur synimet ideoestetike të autorëve.

Në planin kompozicional, në monografitë e L. Rushitit dhe të I. Çitakut mbizotëron roli udhëheqës i masave popullore, i personifikuar me çetat e udhëheqësit e tyre. Kështu, figura e Azemit dhe e Shotës shkrihen e mishërohen me Lëvizjen masive kaçake dhe me trimat e shquar të komitëve: Shaqir Smaka, Kera i Sadri Bardhit, Gjell Guri, Kalosh Dani – Zajazi, mulla Agan Koja, Mehmet Konjuhi, Ilaz Reçaku, Sadik Rama, Elez Jusufi, etj. Ndërkaq, në dy të tjerat, mbizotëron roli udhëheqës i individit. Të dyja këto role në histori, janë hipoteza të barabarta strategjike.

Vepra *"Prisja e Komiteve"* e Sulejman Krasniqit është roman, me personazhe shtesë të imagjinuar, ku gërshetohen faktet e dëshmitë me imagjinatën, traditat popullore me vizionin e autorit, ku timonier është vetë autori. Këtu, figura e Shotës është e mishëruar me Çetën, e tipizuar me heroinën shqiptare ndër shekuj. Ndërkaq, te veprat e L. Rushitit e I. Çitakut, timonierë janë faktet historike, ndërsa te vepra e B. Tahirit gërshetohen faktet historike me poetikën.

## Vlera stilistike e monografive

Stili publicistik-letrar i monografive është i varur nga pikëpamjet e rrethanave situative, ideopolitike e luftarake, nga qëndrimi, synimet dhe aftësia shprehëse e autorëve.

Toni i shprehjes stilistike te monografia e A. Haxhiut është i ashpër, shpesh polemik, sidomos me

publicistikën e pseudohistoriografinë serbe, por edhe me aparatën shtetëror shqiptar të kohës zogolliane, që e la Kosovën, çetat, trimat e Shotën në mëshirën e fatit. Aty këtu e ka frazën e ngjeshur e domethënëse: *"Varg i gjatë (i netëve kosovare – shën. imi), që fillon e mbaron me luftë"* (f. 146). *"Kur Arbëria e Vogël flinte... një gjarpën trupmadh e kishte mbështjellur trefish trupin dhe priste që, posa të agonte dita e 13 korrikut, të mbillte mbi të helmin e tij mbytës"* (f. 225)

Te Lëvizja Kaçake mbizotëron stili shkencor, në dallim pak a shumë të veprës së I. Çitakut, ku mbizotëron kronologjia e fakteve, raporteve, informacionet gojore, skalitur aty-këtu me lirizëm: *"Azemi, sikur po flinte. Edhe vdekja nuk ia prishi hijeshinë..."* (f. 225). Ndryshe nga këta, vepra e B. Tahirit përshkohet nga publicistika poetike apo historicizmi i letrarizuar. Faza është e shkurtër dhe e latuar, drejtuar masave të gjera. Veçori e tij është përgjithësimi i konkretizuar: *"Viktimat...mbetën mbi dhe...Ato filluan të prisheshin. Fryheshin dhe pëlcitnin siç ndodhi me kufomën e Nezir Zeqirit."* (f. 133)

Zgjon interesim poetizimi i vdekjes së Azem Bejtës dhe i gjendjes shpirtërore të Shotës e bashkëluftëtarëve të pranishëm, i shprehur në forma të ndryshme pak a shumë i theksuar. Spikatet amaneti i Azemit, përlotja e shpejtë e Shotës dhe dhënia zemër e saj të tjerëve. Ligësia e dhembja përballet me forcën e qëndresës dhe të burrërisë.

Nga inventari leksiko-sintagmatik, kontekstual e konceptual i monografive paraqitet nevoja e një riformulimi historiografik e publicistik në ribotimet e veprave të tashme dhe në botimet e ardhme. Është fjala për shprehje të tejkaluara si: borgjezia serbe/

serbomadhe; trinomi sintagmatik: Lëvizja kaçake/ Lëvizja Nacionalçlirimtare – kaçake; Kryengritja/ kryengritja masive, jo si sinonim, por kristalizim sintagmatik konceptual; antagonizmat politike të brendshme e të jashtme, në raport me kryengritësit; pikëpamja e Lëvizjes me dioptri të re historike-publicistike-letrare në rrethana të reja ideopolitike e situative, në pajtim me kërkesat e rrethanat e kohës, tani pas frymimit të lirshëm kombëtar.

Një pikëpamje të vaçantë meriton trajtimi monografik i figurës së Shote Galicës si heroinë e shquar shqiptare dhe e rrallë në Europë, krah me Zhan d'Ark e Francës në historinë e re, pa pasur nevojë për stërmadhime e fryerje të zulmeve të saj të luftës për lirinë e Kosovës, trajtuar nga ndonjë dorë e forte publicisti, historiani, stilisti e shkrimtari, në dritën e re të pikëpamjeve të paraqitjes së tipareve të saj luftarake, burrërore, femërore, shpirtërore e fizike.

